

گفت‌وگو با «حسن ذوالفقاری»، پژوهشگر زبان وادبیات فارسی درباره گسترش ویکی‌پدیا فارسی

خطر آلوده‌شدن تحقیقات علمی به محتوای سطحی

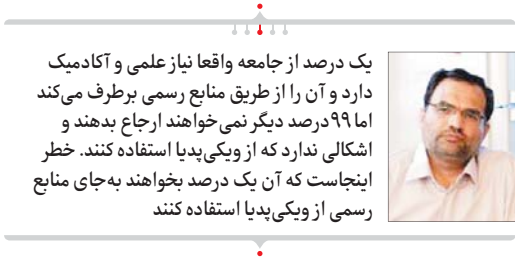
مهسا علی‌بیگی

حتی برخی کتاب‌های علمی هم آنلاین ارائه می‌شود. حرف من این است که یک درصد از جامعه واقعا نیاز علمی و آکادمیک دارد و آن را از طریق منابع رسمی برطرف می‌کند اما بقیه جامعه نه از وجود این منابع اطلاع و نه دسترسی به آنها دارد. این ۹۹درصد البته هرگز هم نمی‌خواهند ارجاع بدهند و اشکالی هم ندارد که از ویکی‌پدیا استفاده کنند. خطر اینجاست که آن یک درصد علمی و آکادمیک بخواهند به‌جای منابع رسمی از ویکی‌پدیا استفاده کنند. امروز متأسفانه در ایران دارد این اتفاق می‌افتد. البته منظورم استفادهٔ ابزاری از وبگاه‌ها نیست بلکه اینکه خود ویکی‌پدیا منبع شود. برای شروع کار می‌توان به ویکی‌پدیا مراجعه و از منابع آن استفاده کرد اما منع‌شدن خود ویکی‌پدیا در کارهای علمی خطرناک است.

❧ چرا استفاده از ویکی‌پدیا برای کار تحقیقاتی خطرناک است؟

یکی از دلایلش این است که ویرایش آن توسط افراد مختلف که معلوم نیست دانشان چقدر است، صورت می‌گیرد. همان ویژگی که اشاره کردم امکان دسترسی همه افراد به آن امکان‌پذیر است، می‌تواند برای کار علمی و تحقیقاتی مشکل ایجاد کند. البته همان‌طور که گفتیم ویکی‌پدیا می‌تواند برای اطلاع فوری استفاده شود ولی نمی‌توان با آن پژوهش انجام داد. برای این آسیب هم می‌توان راهکاری ارائه داد؛ یعنی ویکی‌پدیا می‌تواند دسترسی برای ویرایش را محدود کند. به این صورت که ویراستاران آن

کارنامه‌ای داشته باشند که براساس آن مجوز ویرایش به آنها داده شود و مدیران هر زبان فقط به افراد خاصی مجوز ویرایش دهند که از دانش، آگاهی و تخصصشان اطلاع دارند. این می‌تواند سطح علمی ویکی‌پدیا را بالا ببرد، چون برخی از ارجاعات ویکی‌پدیا بسیار سطحی است و منابع آن اخبار و حتی گاهی کتاب‌های درسی مدرسه هستند. علاوه بر اینها ویکی‌پدیا آسیب‌های زبانی هم دارد چون زبانش یکسان نیست، رسم‌الخط آن یکسان نیست و سبک نوشتار آن هم یکسان نیست و دلیل همه اینها این است که یک ویراستار یکسان ندارد. دانشنامه‌نویسی سبک نوشتاری خاصی دارد؛ مثلا شروع مدخل، ارجاعات، رسم‌الخط و… مشخص است و همه باید از آن پیروی کنند. پس از رعایت همه این قواعد هم مجددا دانشنامه ویراستاری می‌شود؛ اتفاقی که درباره ویکی‌پدیا نمی‌افتد. مشکل دیگر اینجاست که استادان ما هم به دانشجویان تذکر نمی‌دهند که افراد متخصص نباید در کار پژوهشی به ویکی‌پدیا مراجعه کنند و چه‌بسا خود آنان هم در تحقیقاتشان از این منبع استفاده کنند.

زبان فارسی با ۴۶۱ هزار مقاله در ویکی‌پدیا در میان ۲۰ زبان برتر جهان در این زمینه قرار دارد. این خبری بود که جندی پیش منتشر شد و بازار تحلیل و نقد درباره حضور ایرانیان در فضای مجازی را گرم‌تر کرد. اینکه فارسی‌زبانان که اکثریت آنها را ایرانی‌ها تشکیل می‌دهند، چقدر و چگونه از ویکی‌پدیا که یک دانشنامه عمومی است استفاده می‌کنند، موضوع تازه‌ای نیست. اما آنچه تازه است و «حسن ذوالفقاری» در گفت‌وگو با «شرق» درباره آن هشدار می‌دهد استفاده از این دانشنامه عمومی به‌عنوان مرجع در تحقیقات علمی است. این پژوهشگر زبان و ادبیات فارسی و مدخل‌نگار دایره‌المعارف بزرگ اسلامی معتقد است در کنار همه مزایایی که می‌توان برای ویکی‌ها برشمرد، سطحی و غیردقیق‌بودن آنها آسیبی جدی است که باید نسبت به آن آگاه بود.

❧ قبل از گفت‌وگو اسم شما را در اینترنت جست‌وجو کردم. شما صفحه ویکی‌پدیا ندارید. چرا؟

به چند دلیل: اولاً اعتمادی به ویکی‌پدیا ندارم. از طرف دیگر نیازی هم به درست‌کردن ویکی‌پدیا برای خودم نمی‌بینم؛ چون اگر کسی بخواهد با من در ارتباط باشد و آشنا شود، می‌تواند از طریق کتاب‌هایم و همچنین سایت دانشگاه این آشنایی و ارتباط را برقرار کند.

❧ چرا اعتماد ندارید؟

به‌دلیل نواقصی که ویکی‌پدیا دارد. البته لازم است در ابتدا اشاره کنم ویکی‌پدیا هم یک ابزار است؛ مثل همه ابزارهایی که از آنها استفاده می‌کنیم. بنابراین می‌تواند هم کاربرد منفی داشته باشد، هم مثبت؛ مثل یک جاقو که بسته به استفاده‌کننده آن فایده‌اش مشخص می‌شود. از طرف دیگر حدود کاربرد این ابزار هم مشخص است؛ برای مثال چاقوی میوه‌خوری کاربرد مشخصی دارد و نمی‌توان با آن قربانی کرد یا ششما نمی‌توانید با دمپایی کوهنوردی کنید. تصور من این است که خود سازندگان این ابزار هم قصد نداشتند که ویکی‌پدیا جای دانشنامه‌های مرجع را بگیرد؛ همان‌طور که قرار نبود و نیست که رسانه‌های مجازی جای رسانه‌های مکتوب و نشریات را بگیرند. محدوده ویکی‌پدیا هم در همان حدی است که برای آن تعریف شده و افراد نمی‌توانند از آن استفاده‌ای فراتر بکنند. ویکی‌پدیا برای اطلاعات روزرسانی و دم‌دستی بوده و تنها برای آشنایی اولیه مفید است، شما نمی‌توانید از آن برای مطالعات عمیق و علمی استفاده کنید.

❧ نواقصی که از آن یاد کردید، کدامند؟

بگذارید اول با فواید ویکی‌پدیا شروع کنم. در یک دهه‌ای که این ابزار به وجود آمده اولین کاربرد و فایده‌اش همان‌طور که اشاره کردم دسترسی اولیه به اطلاعات است. ویکی‌پدیا، ابزاری دم‌دستی است که به‌سرعت می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. فایده دوم آن، این است که رایگان است؛ البته امروزه برخی دانشنامه‌های بزرگ جهان نیز دسترسی برخط و رایگان به کاربران خود داده‌اند اما استفاده از این دانشنامه‌ها به گستردگی ویکی‌پدیا نیست. فایده دیگر ویکی‌پدیا گستردگی مدخل‌های آن است. بسیاری از مدخل‌هایی را که حتی ممکن است در دانشنامه‌ها وجود نداشته باشد، شما می‌توانید در ویکی‌پدیا ببینید. البته مدخل‌های فارسی ویکی‌پدیا نسبت به مدخل‌های دیگر زبان‌ها کمتر است، اگر چه ایران دومین استفاده‌کننده از ویکی‌پدیا در جهان است ولی ویراستاران ایرانی مدخل‌های فارسی بسیار کم است اما ویکی‌پدیا به‌طور کلی گستردگی زبانی، موضوعی و مدخلی دارد به‌علاوه مدخل‌های ویکی‌پدیا جدید و به‌روز هم هست، ممکن است انتشار ویراست جدید یک دانشنامه ۲۰ سال طول بکشد ولی ویکی‌پدیا بسیار سریع اطلاعات جدید را به مدخل‌ها اضافه می‌کند. مزیت دیگر آن دسترسی آزاد همه ویراستاران به ویکی‌پدیاست که البته می‌تواند هم حسن و هم عیب باشد. ویراستارهای مختلف با دانش‌های مختلف می‌توانند ویکی‌پدیا را ویرایش کنند ولی گاهی برخی از همین ویراستارها که ممکن است سواد کافی نداشته باشند در روند تولید دانش اختلال ایجاد خواهند کرد. همچنین ویکی‌پدیا سوگیری ندارد با حداقل شعارش این است که بی‌طرف است، این در حالی است که همه دانشنامه‌ها به‌گونه‌ای اسیر سوگیری هستند. به‌طور خلاصه همه افراد در سطوح مختلف سواد، سن، درآمد و… می‌توانند از ویکی‌پدیا استفاده کنند.

❧ با این همه شما معتقدید ویکی‌پدیا قابل اعتماد نیست.

من معتقدم ویکی‌پدیا برای دسترسی روزرسانی مفید است اما نواقصی دارد که باعث شده به درد کار جدی و دانشگاهی نخورد. واقعیت این است که نیاز مردم به علم امری طبیعی است و امروز هرکسی در هر کجای دنیا که هست می‌تواند نیازش به علم را به‌سرعت برطرف کند. بخشی از این نیاز توسط مراجع رسمی برطرف می‌شود و بخشی دیگر توسط مجله‌های علمی. امروز بسیاری از مجله‌های علمی دنیا برخط شده‌اند و حتی نسخه آنلاینشان زودتر از نسخه چاپی‌شان در دسترس مخاطب قرار می‌گیرد.

از زمان شکل‌گیری ویکی‌پدیای فارسی تاکنون

بحث‌های زیادی درباره استفاده فارسی‌زبان از آن درگرفته است. اکنون زبان فارسی و هم‌خانواده‌های آن ازجمله فارسی تاجیکی، کردی، پشتو، زازاکی، گیلکی، مازندرانی و آسی جزء ۲۰ زبان برتر در زمینه ایجاد مقاله در ویکی‌پدیا هستند. زبان فارسی با ۴۶۱هزار مقاله بالاترین زبان خاورمیانه در این زمینه است. رتبه زبان عربی در ایجاد مقاله در ویکی‌پدیا ۲۲ و رتبه زبان ترکی استانبولی ۳۰ است. همچنین ویکی‌پدیای فارسی از نظر زرفای دانشنامه، با داشتن شاخص زرفای ۱۴۱، در جایگاه هفتم در میان دانشنامه‌های دارای بیش از صد هزار مقاله قرار دارد. شاخص زرفا، معیاری است که از حاصل‌ضرب میانگین ویرایش برای هر نوشتار در نسبت صفحه‌های غیرنوشتاری به نوشتارها گرفته می‌شود و یک معیار برای سنجش کیفیت دانشنامه است. در کنار این، ویکی‌پدیای فارسی از نظر شمار کاربران در رده ۱۵ و شمار کاربران فعال در رده ۱۴ قرار دارد.

موافقان و مخالفان

همه این آمار و ارقام نگرانی‌هایی را در میان محققان فارسی‌زبان به وجود آورده است. انتقادها به دو دسته تقسیم می‌شود: گروهی معتقدند که ویکی‌پدیا دانشنامه‌ای قابل ارجاع و استناد است و نحوه استفاده ما از آن می‌تواند خوب یا بد باشد اما گروه دوم معتقدند ویکی‌پدیا از اساس دانشنامه‌ای قابل‌ارجاع

زاویه

اگرچه دنیس دیدرو، نویسنده عصر روشنگری، را باید بنیان‌گذار دانشنامه‌نویسی به شیوه مدرن به حساب آورد اما ایده جمع‌آوری همه علوم جهان در یک جا را می‌توان تا دوران باستان نیز پی گرفت.

بطلمیوس شاید در هنگام بنیادکردن کتابخانه اسکندریه مصر فکرش را هم نمی‌کرد روزگاری تمام علوم را بتوان در یک مکان واحد که امکان دسترسی به آن توسط تمامی جهانیان وجود دارد، جمع‌آوری کرد.

ویکی‌پدیا امروز ادامه تلاش دانشمندان و محققان از دوران باستان تاکنون است. با این تفاوت که قرن بیستم و نوآوری‌های خیره‌کننده‌اش دانشنامه‌نویسی را متحول کرد.

«پل اوتله»، دانشمند علوم اطلاعات، اولین کسی بود که در سال ۱۹۳۴ ایده استفاده از ماشین برای داشتن دانشنامه‌ای مفیدتر را مطرح کرد اگرچه تا محقق‌شدن ایده او راه درازی در پیش بود. با شکل‌گیری شبکه جهانی اینترنت تلاش برای برخط‌کردن دانشنامه‌ها هم آغاز شد.

پیشنهاد اولیه برای ایجاد یک دانشنامه مبتنی بر وب (Interpedia) در سال ۱۹۹۳ توسط «ریک گیتس» ارائه شد. این پیشنهاد هرگز اجرایی نشد ولی ایده مفیدبودن دانشنامه‌های مجازی توسط افراد دیگری پیگیری شد تا شکل‌گیری ویکی‌پدیا را محقق کند.

ویکی‌پدیا در ابتدا پروژه‌ای تحت عنوان Nupedia بود که برای شرکت تبلیغات اینترنتی ولز شروع به کار کرد. «جیمی ولز»، «تیم شل» و «مایکل دیویس»، گردانندگان شرکت، در ابتدا با مشارکت‌کنندگان داوطلب نوشتن Nupedia را آغاز کردند.

چندی بعد ولز یک سردبیر تمام وقت به نام «لری سنگر»، فارغ‌التحصیل فلسفه، را برای ادامه کار استخدام کرد. با وجود این نوشتن محتوا برای Nupedia بسیار آهسته بود و در طول سال اول تنها ۱۲ مقاله برای آن نوشته شد.

پس از چندی و با سرعت‌گرفتن کار نوشتن Nupedia ایده اینترنتی‌شدن آن مطرح شد اما مقاومت زیادی در میان ویراستاران و گردانندگان Nupedia برای این کار شکل گرفت. به همین دلیل ایده شکل‌گیری یک دانشنامه جدید با نام ویکی‌پدیا مطرح و در ۱۵ ژانویه ۲۰۰۱ وب‌سایت Wikipedia.com راه‌اندازی شد.

عنوان کاربری ScottMoonen اولین کاربر ویکی‌پدیا در تاریخ ۱۷ ژانویه ۲۰۰۱ است. مقاله‌های کتاب مقدس، مفهوم گروه در ریاضی و نیوزیلند اولین مقالات ویکی‌پدیا هستند که در ۲۲ ژانویه همین سال نوشته شدند.

اولین ویراست‌های انجام‌شده ویکی‌پدیا هم درباره سه مدخل کشورهای انگلستان، ایالات‌متحده‌آمریکا و اروگوئه است. در سال اول شکل‌گیری ویکی‌پدیا، ۱۹هزار و ۷۰۰ مدخل در آن ایجاد شد. یک سال بعد این تعداد به ۹۶ هزار رسید که رشدی ۳۵۰ درصدی در طول یک سال داشت. تاکنون چهارمیلیون و ۹۴۹هزارو ۴۹۵ مدخل در ویکی‌پدیا ایجاد شده است که ۲۶۵هزارو ۴۹۵ مدخل آن در سال ۲۰۱۵ ایجاد شده‌اند. هر سال فهرستی از پربیننده‌ترین صفحات ویکی‌پدیا در سال اعلام می‌شود که برخی از صفحات هزار مرتبه در سال بازدید شده‌اند؛ مثلاً «هات‌داگ» را گذاشته‌اند، «غروب آفتاب» که اشاره‌ای ظریف دارد به پایان عمر غذاهای چینی هم‌زمان با جایگزین‌شدن فست‌فودها در این کشور؛ ویکی‌پدیای فارسی تنها دو سال پس از شروع به‌کار پروژه ویکی‌پدیا آغاز به‌کار کرده و تقریباً عمری ۱۴ساله دارد.

باین‌همه هنوز بسیاری از مدخل‌های آن نیازمند به‌روزرسانی، ترمیم اطلاعات یا حتی ویرایش هستند. جایگزین‌کردن اطلاعات درست به جای اطلاعات نادرست، راهی است که هر فارسی‌زبانی می‌تواند به‌آسانی آن را طی کرده و سهم خود را در این دانشنامه ایفا کند، منتها همیشه مسائلی هستند که می‌توانند مانع اطلاع‌رسانی درست این سایت جهانی برای فارسی‌زبانان باشند که یکی از آنها، حب و بغض در ارائه اطلاعات است. بنابراین اگر مایل به داشتن جامعه اطلاعاتی دقیق و آنلاینی هستیم که هر لحظه بتوان از آن استفاده کرد، بهتر است به‌جای سایت احترام بگذاریم و اصل بی‌طرفی را در ارائه اطلاعاتمان به‌جای خود آوریم.

پاپ آمریکایی بود.

گزارش

سوتی‌های فارسی در دانشنامه مجازی

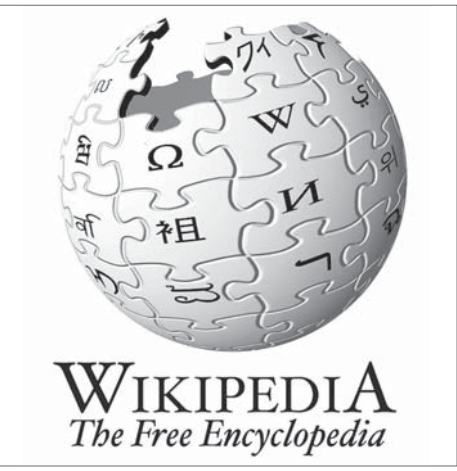
سعید برآبادی

درباره ویکی‌پدیای فارسی حرف و حدیث بسیار است؛ از نگرانی برخی درباره ابزار جاسوسی‌بودن آن تا سوتی‌هایی که ایرانی‌ها در تهیه مطالب و اطلاعات این دانشنامه آتلاین داشته‌اند. باین‌همه آنچه که این دانشنامه آتلاین را از دیگر دانشنامه‌ها و دایره‌المعارف‌های چاپی جهان مجزا می‌کند این ویژگی است که ویکی‌پدیا هر لحظه امکان ویرایش دارد و این ویرایش اگر براساس شرایط سایت باشد، جایگاه علمی و حقوقی ویرایش‌کننده چندان اهمیت پیدا نمی‌کند.

بنابراین شما می‌توانید یک کاربر عادی اینترنت باشید و شبی که کل آرژانتین را «مسی» به دروازه ایران وارد می‌کند، بروید و در مدخل «بارسلونا»ی ویکی‌پدیا، «مسی» را ویرایش کنید به «فسی». این خوشمزگی اگرچه که شاید چندروز و چندهفته‌ای در ویکی‌پدیای فارسی بماند اما خیلی زود، ویرایشگران تازه‌نفس، آن را به شکل اولیه خود بازمی‌گردانند باین‌همه در فهرست سوتی‌های ما در این دانشنامه ثبت می‌شوند.

اما برخلاف نگرانی‌هایی که درباره مطالب منتشرشده در ویکی‌پدیای فارسی میان بعضی‌ها هست، آمار رسمی بنیاد میداوکیسی اعلام کرده که بین ۷۵ تا ۸۰ درصد ویرایش‌های ویکی‌پدیای فارسی توسط ایرانی‌های ساکن در کشور انجام می‌شود و رتبه بعدی با یک‌درصد، از آن کانادا و رتبه سوم با یک‌دهم درصد از آن آمریکاست. باین‌حساب آنچه که در این دانشنامه می‌خوانیم، قرائت‌های درحال‌گسترش ما ایرانی‌ها از مفاهیمی است که هرکدام یک مدخل در ویکی‌پدیا به‌شمار می‌روند. اما همین مدخل‌ها هم گاه با اطلاعات غلط سهوی و عمدی پر شده‌اند که در بعضی موارد مورد اصلاح قرار گرفته و در بعضی موارد هنوز نیازمند ویرایش‌های تازه هستند. به‌عنوان مثال فیلمی وجود دارد که سرچ‌کردن کلمه «پل صراط» را در ویکی‌پدیا نشان می‌دهد و به نظر می‌رسد که در گذشته کسی در معنای این واژه تغییراتی ایجاد کرده اما امروز این کلمه با ویرایش تازه، معنای واقعی خود را در این دانشنامه پیدا کرده است.

اگر در حین جست‌وجوی یک واژه گذرتان به ویکی‌پدیا خورده باشد، لابد دیده‌اید که بعضی از کلمات در این دانشنامه با چند مدخل متفاوت دارند؛ مثلاً «محمد قاضی» که در ویکی‌پدیا دو مدخل دارد؛ اولی به نام «محمد قاضی» مترجم و دومی به نام «محمد قاضی» فوتبالیست. جالب اینجاست که تا همین چندوقت پیش مدخل قاضی مترجم تنها در چند خط شخصیتی را معرفی کرده بود که لافل بیش از ۵۰ ترجمه دست‌اول جهانی دارد درحالی‌که قاضی فوتبالیست با رزومه کامل در این سایت مشاهده می‌شد. حالا که حرف به فوتبال رسید یادآوری این نکته هم خالی از لطف نیست که چندسال پیش حرکت ناشایست یکی از بازیکنان فوتبال در جریان یک مسابقه باعث شد که طرفداران او در دنیای مجازی، مدخل کلمه «بی‌ادبی» را به نام او تغییر دهند که البته امروز اثری از این اتفاق در ویکی‌پدیا دیده نمی‌شود چراکه همان‌طور که زمان بسیاری از مسائل را حل می‌کنند، ویکی‌پدیا هرلحظه با ویرایش‌های تازه، دستخوش به‌روزرسانی است.

اما فقط در میان ویرایشگران فارسی‌زبان ویکی‌پدیا نیست که گاهی شاهد شبیثیت‌هایی از این دست هستیم. در سال ۲۰۰۵، ویکی‌پدیا تعدادی از اعضای کنگره آمریکا را متهم کرد که در زندگی‌نامه‌های سیاسی خود تغییراتی ایجاد کرده‌اند. زمانی که برخی زندگی‌نامه‌های اعضای کنگره در ویکی‌پدیا با تغییر مواجه شد، پیگیری نشان داد رد این تغییرات به محل کنگره آمریکا می‌رسد. این تغییرات شامل حذف مطالبی بود که به مذاق سنا‌تورها آمریکایی خوش نیامده بود. ویکی‌پدیا با استفاده از سابقه تغییرات اعمال‌شده در هر مطلب، متوجه شد این تغییرات از کامپیوترهای مرتبط با سنای آمریکا انجام شده است. به‌عنوان یک نمونه ویکی‌پدیا اعلام کرد دفتر یک نماینده کنگره آمریکا یک پاراگراف از شرح حال وی را حذف کرده است. در این پاراگراف نوشته شده بود این نماینده به‌دروغ مدعی مأموریتی جنگی در ویتنام شده ولی بعداً اقرار خود را پس گرفته است.

دراین‌میان چینی‌ها بیشترین تغییرات و ویرایش‌های گاه‌ا بامزه را در این دانشنامه آتلاین مرتکب می‌شوند. اگرچه در طول عمر ۱۶ ساله ویکی‌پدیا، کشور چین هیچ‌گاه با این دانشنامه موافق نبوده و همواره آن را جزء فهرست سایت‌های فیلترشده قرار داده اما چینی‌هایی که توانسته‌اند فیلتر را دور بزنند، رفته‌اند و بعضی از کلمه‌ها را در مدخل‌های دلخواهشان تغییر داده‌اند؛ مثلاً «هات‌داگ» را گذاشته‌اند، «غروب آفتاب» که اشاره‌ای ظریف دارد به پایان عمر غذاهای چینی هم‌زمان با جایگزین‌شدن فست‌فودها در این کشور؛ ویکی‌پدیای فارسی تنها دو سال پس از شروع به‌کار پروژه ویکی‌پدیا آغاز به‌کار کرده و تقریباً عمری ۱۴ساله دارد. باین‌همه هنوز بسیاری از مدخل‌های آن نیازمند به‌روزرسانی، ترمیم اطلاعات یا حتی ویرایش هستند. جایگزین‌کردن اطلاعات درست به جای اطلاعات نادرست، راهی است که هر فارسی‌زبانی می‌تواند به‌آسانی آن را طی کرده و سهم خود را در این دانشنامه ایفا کند، منتها همیشه مسائلی هستند که می‌توانند مانع اطلاع‌رسانی درست این سایت جهانی برای فارسی‌زبانان باشند که یکی از آنها، حب و بغض در ارائه اطلاعات است. بنابراین اگر مایل به داشتن جامعه اطلاعاتی دقیق و آنلاینی هستیم که هر لحظه بتوان از آن استفاده کرد، بهتر است به‌جای سایت احترام بگذاریم و اصل بی‌طرفی را در ارائه اطلاعاتمان به‌جای خود آوریم.